таку позапартійну „Лигу всеобщаго, прямого, равнаго и тайнаго избирательнаго права“, щоб зібрати до-купи в цей момент і партійні й непартійні сили опозиції, то подбати за таке, хоч би для роботи на селі, нам, українцям, і Бог велів. Занадто бо справи у нас усі занехаяні були,—не знаєш, наприклад, за що більше хапатись, чи щоб було кому писати по нашому, чи щоб читати... Село ж єдина підпора й надія українства, а Селянська Спілка се—те авторітетне скрізь по селах імення, що одно тільки й здужає згуртувати під сей час міцне ядро опозиції. Коли ж вироблено буде міцні початки народньої організації на національному ґрунті, то й наша партійна робота піде тоді далеко жвавішим темпом...

Мандрівець.

Велика навчителька і мизерні учні.

Як що тому правда, що з історії добра навчителька, то не менша правда—що наука її здебільшого марно пропадає. Якийсь фатум систематично посилає їй „скорбних главою“ учнів—надзвичайно тупих і ледачих, ні до якої науки нездатних, сліпих і глухих на все те, чого б можна од великої навчительки навчитись. І коли життя кличе їх на іспит, то його наслідки раз-у-раз бувають для їх однаково фатальні: тупі нездари мусять приняти заслужену кару, бо добра навчителька, що свою науку терпеливо подавала, стає невблаганною, коли приходить нарешті час росплати за старі гріхи недбальства, навваги та неслухнянства. Воно б, може, було инакше, як би до іспитів кликано широкі маси людські, та поки що вони до офіціяльних учнів історії ніколи не належали. Тут були досі тільки ті люде, що тоненькою плівкою покривають зверху широке море народніх мас, той вищий шар, що сам неоправдані має претенсії—„творити історію“, а через те й бере її за об'єкт до власних творчих експериментів, не вважаючи ні на яку науку доброї навчительки, хоч би яка та наука була виразна. Одні з тих, здебільшого титулованих, нездар,—і таких мабуть меншість,—щиро вірять собі в те, що вони й справді—

Digitized by Google
Original from HARVARD UNIVERSITY
Generated on 2015-08-26 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/hvd.32044079292173
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

„сіль землі“ і „творять історію“, а значить—мають право не зважати на її науку. Свої надії вони покладають на те, що матеріяльною силою можна перебороти усякі ідейні змагання, вловити, мовляв один російський революціонер, ідею на вістря штика і, єдине спираючись на його, щасливо вийти з іспиту. Другі ж,—і цих чи не величезна більшість між тими официяльними учнями,—такою спасенною думкою себе не тішать, та і взагалі мабуть ніякими собі думками голови не морочать. Вони просто сподіваються, що на їх вік панування стане, а по них що буде—те їм байдуже: нехай хоч і западеться усе на світі,—après nous delúge, як прохопився був щирим словом один з цієї категорії учнів. І на думку їм не спадає: а що ж, мовляв, буде, як потоп та прийде не „після нас?“... І от коли одні перецінюють вагу слухняної їм матеріяльної сили, а другі роскошують собі, ніякого лиха не передчуваючи—раптом зривається той несподіваний потоп. Здіймаються горихвилі на широкому, спокійному, як їм здавалось, до того часу морі народніх мас і воно, те море бурхливе, ломає, трощить і нівечить тоненьку плівку, змітає її й розносить по широких просторах, топить у глибоких безоднях, де й сліду її не відшукати. Це історія, мудра навчителька, кличе до іспиту официяльних учнів—отих, що були тільки тоненькою плівкою поверх народніх мас. Історія завчасу перестерегала, що в середині того спокійного на око моря безупинно клекотить щось небезпечне, що там ідуть процеси роспаду одних форм життя й нарождення нових, і що нові форми й нового укладу вимагають,—та чи ж вельможним нездарам зважати на ту науку! Вони пускали її мимо ушей, як надокучливе дзичання мухи, і що довше те вони робили, то гірша їх чекає росплата по нещасливому іспиті. Певна річ, без бою, без боротьби не пускаються вони берега й не осідають на дно; навпаки, вони всіх сил добувають, щоб не тільки задержатись на поверсі, а ще й на-ново, ще міцнішими скувати кайданами широке море та навести на його „тишь да гладь да божью благодать“, але всі заходи їхні так само безсилі, як і того персидського деспота, що в старовину катував з пересердя справжнє море батогом та годував його кайданами. Море кайдани проглинуло, і раніше чи пізніше, а деспоти мусіли загинути, потонути в безодньому глибу того розбурханого моря; боротьба ж тільки затягає їх конання,

Digitized by Google
Original from HARVARD UNIVERSITY
Generated on 2015-08-26 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/hvd.32044079292173
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

на якийсь час вікладає агонію смертельну. Іспит великої навчительки ніколи тупицям та нездарам не минає дурно!...

Багато вже тому прикладів було на протязі тисячолітнього життя людського, але не було ще мабуть виразнішого над той, що відбувається на очах у нас—в Россії. Це вже скоро два роки, як величезне царство, що на 1/6 усієї кулі земної ростяглося, палає вогнем революції й завзяту провадить боротьбу за кращі форми політичного життя, за новий лад, якого так дожидали, так прагнули і сподівалися усі кращі сини Россії. На очах у нас відбувається величезної ваги соціологічний експеримент, і від того чи иншого кінця його залежить доля не самих тільки народів Россії, а—напевне можна це сказати—і цілого світу: його доля важиться зараз на терезах россійської революції. Не диво ж, що тепер очі цілого світу обернуто на ту країну, де терпелива навчителька облишила нарешті спокій свій і покликала до свого грізного суду вельможних учнів, і всі—одні з жахом невимовним, другі з співчуттям—приглядаються з надзвичайною цікавістю до того соціольогічного експерименту, запитуючи себе, чим усе те скінчитись повинно і чи швидко, як Шевченко казав—

...спочинуть невольничі
Утомлені руки
І коліна відпочинуть,
Кайданами куті?...

Звідки ж той вітер узявся, що здужав росхитати інертну на око масу, яка довгі століття спокійно терпіла над собою знущання всякі? Як повстала та буря могутня, що розбурхала широке, досі—здавалося—спокійне, аж мертвотне море? Який вогонь запалив одразу таку силу незліченну людських душ і надхнув їм відваги та завзяття на боротьбу? Куди тепер життя наше несеться і де йому зупинитись призначено?... Питання ці мимохіть навертаються кожному, хто тільки оберне погляд свій у той бік, де кипить крівава вже боротьба. Адже недавно ще скрізь по Россії тихо було та мертво: „народъ безмолствовалъ“, мовляв словами Пушкина, так що деякі „философи“ почали були в безмежній терпеливості народних мас добачати якусь навіть спеціяльну „історичну міссію“ Россії; освічені люде, за дуже нечисленними винятками енергічних протестантів, старанно виконували закон Щедринового градоначальника: „всякій человѣкъ да опасно хо-

Digitized by Google
Original from HARVARD UNIVERSITY
Generated on 2015-08-26 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/hvd.32044079292173
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

дить“, а Мимрецов з „Держимордою безборонно справляли своє діло—„тащить и не пущать“, а зробивши це, або діставши кùку в руку—спокійнісенько дрімали на своїх „постах“, ні звідки лиха собі не сподіваючись. Правда, траплялось иноді, що хтось із тих, кого „тащили“ або „не пущали“, і наробить було крику, але щò це могло значити, рівняючи до загальної мертвотної, сонної тиші? То була тільки легісенька хвилечка на тихому морі, і вона зникала зараз, а сонне життя тяглося, як і перше, а на сторожі коло знаменитих „основ“ („самодержавія, православія и народности“) знов дрімав собі по-олимпійському бравий Мимрецов. І чудові снилися йому сни, та і взагалі життя було таке для його, що кращого і в світі не зиськати. І от раптом—немов по слову поетовому сталось:

Незрячі прозрять, і кривії,
Мов серна з гаю, помайнують,
Німим отверзуться уста,
Прорветься слово, як вода,
І дебрь-пустиня неполита.
Сцілющою водою вмита,
Прокинеться...

Народ зламав своє довічне німування й голосно заговорив, полохливий обиватель перестав „опасно“ ходити й підвів голову, а Мимрецов—де й поділася його постать олимпійська, його безтурботний сон-дрімота? Як чмелений, кидається він тепер, не розуміючи до ладу, щò таке саме сталося, але тямлючи, що сталося щось дуже для його погане, щò зриває у його ґрунт з-під ніг, і силкується він, усі сили свої напружуючи, щоб знову старе життя назад привернути, коли так чудово йому дрімалося, без клопоту й турбот, і такі сни гарні снилися.

Почалося „це“ для його справді, можна сказати, несподіванно і, здавалося, без жадних причин,—але давно відомо, що від свічки, якій й ціна вся—шаг, Москва згоріла. Року приснопамятного 1904, в 15 день місяця липця, вбито по дорозі до Варшавського вокзалу в Петербурзі одного з найідеальніших Мимрицових, яких тільки приводила на світ земля россійська—міністра внутрішніх справ Вячеслава фон-Плеве. Смерть його і стала за ту свічку, од якої запалала Россія. Загально кажучи, смерть—важка і сумна подія, що викликає звичайно невеселі почування, але цим разом

Digitized by Google
Original from HARVARD UNIVERSITY
Generated on 2015-08-26 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/hvd.32044079292173
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

инакше сталося. Звістка, що Плеве нема вже на світі, відгукнулася по цілій Россії одним-односердним почуванням—полегкости і величезної радости; люде вітали один одного, як на великдень. Та й не диво: то зійшов у могилу чоловік, що довгий час важкою зморою стояв над нещасною землею, лютим упирем ссав із неї живу кров. Своєю особою він знаменував усі прикмети старого ладу в Россії, але вже звів їх до цілковитого абсурду. Непогамований автократизм россійської бюрократії завжде чорною хмарою висів над Россією, але за царювання Плеве з чорної хмари, як у тій нашій пісні співають, та стала вже синя—гніт дійшов до самого вже нікуди. Вгорі—величезний бюрократичний механізм, внизу—поневолені маси народні, пригнічені, усяких прав людських позбавлені, мовчазні—такий був політичний ідеал всевладного міністра. І що витворяв цей чорний дух Россії, які експерименти на згубу їй вигадував—згадаєш тільки, й то важко стане! Усі потреби цілого царства—економічні, політичні, культурно-просвітні і т. и.—занедбано цілком; мілійони селянства доведено до останнього ступня з'убожіння, сотні тисяч робітників піддано під безконтрольний гніт тепличної рослини, що звалася „отечественной промышленностью"; тюрми загачено тисячами політичних „злочинців", яких уся вина була в тому, що вони любили безмежно свій рідний край і з щирим серцем ішли на працю для рідного народу; далеку Сибір зроблено кладовищем для кращих людей свого краю; всяку тінь законности, як що вона може бути в автократичній державі, зламано й до 'станку, здавалось, винищено. Державна анархія, коли ніхто не міг бути певним завтрішнього дня („сегодня здѣсь, а завтра гдѣ ты, человѣкъ?"), коли „свободно рыскалъ звѣрь, а человѣкъ бродилъ пугливо"—така анархія неподільно панувала в Россії за того справжнього анархіста з міністерським портфелем під пахвою. Дихати було вже нічим у цій опорожненій з усього доброго й чесного атмосфері, де культивовано старанно тільки-но жандарів, шпигів та инших вірних слуг темряви і гніту. В старовину, кажуть, якийсь римський імператор, Калігула либонь, висловив був бажання—насадити всім римлянам одну голову, щоб її разом, з одного маху можна було втяти. З щирим серцем про себе те ж саме міг сказати й Плеве. Наш доморослий Калігула органично не переносив навіть аби-якої, самої легенької, опозиції й нищив усе, де тільки вона йому вчувалася. Та й цього

Digitized by Google
Original from HARVARD UNIVERSITY
Generated on 2015-08-26 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/hvd.32044079292173
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

йому ще було мало, він і Калігулу перевершив, бо важив на те, щоб не тільки задушити опозицію, а ще й примусити її складати оди та пеани на честь і славу йому: хвали мене, мовляв, губонько, бо до вух роздеру. З уст Плеве зірвалась раз була знаменита фраза, що не досить йому того, щоб преса—россійська преса того часу!—не йшла проти уряду,—ні, він примусить її допомагати урядові. А що россійський Калігула слів на вітер не кидав, а таки справді вмів голови, коли не стинати, то провалювати, хоч і чужими руками—доказом тому такі події, як єврейські погроми в Кишиневі та Гомелі, де виразно видко кріваву руку всероссійського тирана. Опубліковані за кордоном документи безпомилешно доводять, що погроми ті інспирував і улаштував не хто инший, як сам міністер внутрішніх справ, маючи на меті з одного боку залякати найреволюційнішу в Россію націю—єврейську, а з другого—нацькувавши несвідому юрбу на неповинних людей, одвернути її тим від впливу революційної агітації. Одне слово—Плеве ні перед чим не зупинявся, аби тільки знищити опозицію, навіть не революційну. І якийсь час він певен був, що знищив.

Але талановитий, нігде правди діти, анархіста показався кепським учнем, який ніяк не міг до голові собі вбгати тієї простої науки, що давала історія. Надто один факт здався б йому був добре. Спочатку 1848 року Меттерніх писав, що ніколи ще в Європі не було так тихо і ніколи уряди не стояли так міцно, та небагато часу пройшло—і революційна хвиля змела ті уряди, а сам автор невдатного пророкування мусів накивати п'ятами з твердині абсолютизму. І в Россії буря зірвалась саме тоді, коли заходами уряду, здавалося, роздушено вже до 'станку революцію й заведено спокій ідеальний. Та під спокоєм тим таїлась буря,—з року на рік незадоволення набірало гостріших форм, революційний рух зростав на силах, міцнів і ширився далеко більш, ніж попереду. Своєю фінансовою політикою, особливо заходами коло того, щоб витворити „отечественную промышленность", уряд одним заходом двох зайців убив, обох на власну голову: сприяв зростові робітничого пролетаріяту та зруйнованню хліборобного селянства, і цим підготовив ґрунт на революцію. Як наслідок того, почали зростати революційні організації, змови (страйки) поміж робітниками все частіші робляться й свідоміші, виникають кріваві

Digitized by Google
Original from HARVARD UNIVERSITY
Generated on 2015-08-26 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/hvd.32044079292173
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

розрухи серед селянства. Краща частина россійської цензурної преси, на яку Плеве поклав був обов'язок допомагати урядові, не то уперто не йшла до його на службу, але де тільки можна було, хоч і езоповою, за те в Россії добре зрозумілою мовою говорила проти уряду, бо справедливо ще Берне сказав, що можна заціпити комусь рота, але примусити його проти волі говорити—то річ фізично неможлива. А поруч працювала нелегальна преса, що вже не мала чого боятися цензури й говорила цілком вільно; ніколи її не росходилось по Россії так багато, як саме за часів Плеве. Характерно, що часами навіть на його находило зневірря,—про це оповідав по його смерти відомий князь Мещерський в „Гражданинѣ", — але замість того, щоб ступити на инший шлях, всевладний міністер захожувавсь усе нові сплітати ретязі на „любезное очечество". Між иншим, щоб підняти репутацію уряду і привернути до його симпатію темних мас, Плеве й обстоював війну з Японією. Думка була, що ця війна матиме вигляд „военной прогулки" в Токіо і войовниче „Громъ побѣды раздавайся, веселися храбрый Россъ" заглушить усяке незадоволення, а розбурканий шовінізм розмете цілком опозицію. Та надія й тут його одурила. Нездатна, продажня, ледача бюрократія і на війні так само поралась, як дома, і зразу ж поставила справу на пропаще. „Гром побѣды" ані раз не хтів „раздаваться", а „храбрый Россъ", авансом передурівши перші дні війни в галасливих патріотичних маніфестаціях,—поліцією, до речі сказавши, й аранжованих,—далі підстав уже не мав жадних до того, щоб радіти. Россійське військо і на морі бито, й на суходолі; де ни поступляться опереточні генерали россійські—скрізь один був кінець справі: розгром за розгромом позначав шлях, яким вони тікали перед дісциплінованим ворогом. Нещаслива війна з слабим, як спочатку здавалося, ворогом цілому світові показала, що самодержавний колос тільки зверху такий страшний виглядає, а справді стоїть на глиняних ногах. Революційний рух, що всіма утисками тільки підживлявся—ще збільшився; до опозиції почали навіть такі елементи приставати, яким тільки війна роскрила очі на всю гнилизну россійського ладу. До цього саме часу й належить звістка кн. Мещерського про зневірря, що почало охоплювати було россійського Калігулу. Та повороту йому вже не було; іспит випав нещасливо й історична Немезида назнаменувала

Digitized by Google
Original from HARVARD UNIVERSITY
Generated on 2015-08-26 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/hvd.32044079292173
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

вже всевладного сатрапа знаменом смерти. Хоча сотні тисяч крівавицею зароблених грошей народніх витрачалося на охорону його персони, хоча всюду слідком за ним тягся кордон явних і потайних агентів поліційних, а бомба Сазонова таки рознесла його на шматки. З бюрократичних лав смерть вирвала найкращаго представника державного анархізму й цілого краю найтяжчого гнобителя.

Я вже згадував, як повітала цю подію Россія. Зітхнулося лекше, надія вступила в намучені груди. Свідомо чи несвідомо, а зрозуміли всі, що разом з Плеве мусить зійти в могилу і той режім, якого найкращим він був заступником. Далі старим шляхом нікуди вже було йти, він наскочив на непереступний мур, якого не змога була обминути чи перескочити автократичному анархізмові. Певне, що і „сферам“ неясна про це думка дійшла до голови, бо наступником Плеве поставлено кн. Святополк-Мирського—людину, що мала серед бюрократів репутацію „ліберала“. І от почалася в Россії знаменита „весна“ 1904 року.

Дивна то весна була. Об'явилася вона, „наперекоръ стихіямъ“, серед гнилої петербуржської осени, під гук гармат на далекому Сході; викликала була одразу великий ентузіязм та діфірамби віршами і прозою, збудила силу надій і хоча й справді дала вільніше дихнути, але скінчилася так само „наперекоръ стихіямъ“—зимою. Здавалось, що коли вже справжня почалась весна, то повинна ж була вона перейти усі стадії розвитку, пишатися-квітчатися й розгорнутися нарешті в роскішне літо,—та не забуваймо, що державним анархістам навіть метеорологічні закони не писані... Помалу-потроху позгасали весняні огні надій, пообліталі квітки сподіванок, північним морозом прибиті, і перед громадянством россійським по всіх весняних пригодах знову стояло, як мовляв Пушкин, „разбитое корыто“ старого, зненависного ладу.

Новий міністер чув, що попередник його занадто вже натягнув віжки державної колісниці, й попробував був попустити—так трошки, небагато. Блискавкою облетіли тоді всю Россію нечувані досі з міністерських високостей слова про „довѣріе къ обществу“, „благожелательное отношеніе“ до преси, щось про „излишнія стѣсненія“; слідом пішла курйозна теорія прогресу, якого, мовляв, „мы избѣжать не можемъ“... Міркуйте ж тепер, до чого дійшов

Digitized by Google
Original from HARVARD UNIVERSITY
Generated on 2015-08-26 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/hvd.32044079292173
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

тоді був гніт, коли навіть такі вбогі на зміст слова, властиво кілька порожніх фраз, здалися були відпочинком!... В тих заявах громадянство зачуло якийсь новий подув; преса заговорила вільніше,—вільніше, певна річ, тільки як рівняти до попередньої абсолютної тиші, бо навіть на теперішню мірку такі, напр., статі, як кн. Трубецького „Война и бюрократія“, що в той час здавалися вершком сміливости і „предѣломъ, егоже не прейдеши“ в легальній пресі, тепер тільки поблажливу усмішку можуть викликати. Посипалися, спершу дуже обережненько, нарікання на „бюрократію“ (про джерело її—мальоване самодержавіє—тоді ще й заїкнутися було не можна); почались легенькі натяки на пекучу потребу зреформовання державного ладу. Де далі—тон загострювався, живчик громадянського життя заходів жвавіше. 6—8 листопаду в Петербурзі збірається, напів-легально, перший з цілої Россії з'їзд ліберальних земців, на якому вироблено первісний, досить таки вбогий проект бажаної в Россії конституції. Хвилею пройшли по Россії так звані „банкети“, напів-легальні збори, де знов таки вперше поведено широко агітацію проти самодержавного ладу і голосно вимагано „не реформ, а реформи“, як досить цим разом влучно висловився єлейний публіціст „Новаго Времени“ д. Меншиков. Кожна статя газетна, кожна промова на банкетах, кожна резолюція на зібраннях бреніла одним покликом: „так далі жити не можна“, і це свого роду Carthago delenda est—росхитувало потроху інертну масу, збурювало широке море російського життя на неоглядних просторах. А нещасливі, як і перше, спіткання на бойовому полі з японцями, що раз-у-раз випадали на користь „волею озброєному“ ворогові, тільки доливали на вогонь загального невдоволення свіжої оливи. Величезна країна глухо почала хвилюватися. Мусіла упасти й розвіятись легенда, яку витворив і ширив найбільше сам же уряд, що революційний рух—справа невеличкої горстки „крамольниковъ“, які не то не мають нігде спочуття, а навпаки—йдуть наперекір бажанням громадянства та народу.

Та, на жаль, не знайшлося між офіціяльно-вибраними учнями великої навчительки такого, який би тямив дещо з попередньої науки і сміливо став на іспит. Кн. Святополк-Мирський, якого в таку критичну хвилину доля постановила на чолі російської політики, був те, що німець дотепно характеризує, як—ein

Digitized by Google
Original from HARVARD UNIVERSITY
Generated on 2015-08-26 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/hvd.32044079292173
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

guter Mann, aber schlechter Musikant: цей добрий собі чолов'яга так само, як і попередники його, не розумів ні того, щò і як робити треба, ні того, якà сила народилася з новим рухом і як ту силу можна вдовольнити. Тим то, коли прийшла пора стати йому самому на рішучий іспит, наш schlechter Musikant заграв такої, що хоч вуха затикай. На одностайні домагання „реформи" він знайшов один лік—репресії: мирні маніфестації розгонювано оружною рукою, промовників на банкетах арештовувано, часописи знов піддано під острішу цензуру. Що ж до заспокоєння громадянства, то й тут він думав піти старим шляхом, збувши всі домагання випробованим способом—„изморомъ", як россіяне говорять, або „волокитою московскою", як ще в старовину колись писали члени земського собору в Москві.

12 грудня року 1904 видано царський маніфест, яким уряд очевидно думав залагодити усю справу з сподіваною серед громадянства „реформою". Признаючись, що нелад в державі справді великий, що скрізь зайшла руїна, що закони потоптано, а утиски перейшли вже всяку міру,—той урядовий документ бачив на все те лихо одну-єдину панацею—бюрократичні „комиссіи" та „особыя совѣщанія", що повинні були увесь нелад вивести і відновити на землях россійських „миръ и въ человѣцѣхъ благоволеніе"—такі, певна річ, які ввижалися усяким Держимордам та Мимрецовим з проектованих комисій. Як грибів у дощ, так наплодилося зараз тих комисій з бюрократів і вони щиро взялися до роботи на папері, до якої дуже пристали б відомі слова одного розумного дурня з казки: „возити вам—не перевозити", тобто—кінця і наслідків не сподівайся. Та не встигли вони понаписувати по 101 тому своїх „Трудовъ", як події понеслися вперед так прудко, що важким комисіям ніяк було за ними поспіти.

Свідома частина россійського громадянства побачила, що замість єдиної „реформи" уряд думає збути усе аби-як, недорогим коштом порожніх обіцянок, що хиба тільки дурневі, як що вірити приказці, й можуть утіху справляти. Організований соціялістичними партіями пролетаріят, який у Россії повстав і розвинувся найбільше через запопадливе падькання уряду коло „отечественной промышленности", давно вже переконався, що не бачити йому кращих днів аж доти, доки не здихається вірного слуги та щирого приятеля капиталу—самодержавного уряду. А всі опозиційні еле-

Digitized by Google
Original from HARVARD UNIVERSITY
Generated on 2015-08-26 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/hvd.32044079292173
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

менти загалом зайвий раз мали добру нагоду визнати з власного досвіду, скільки пекучої правди в тому загальному законі історії, який В. Гюго сформулував так: „у верховного уряду раз-у-раз доводиться силоміць видирати частину його привилеїв“. Усякі сподіванки на те, що уряд з власної волі поступиться тими привилеями, по маніфесті 12 грудня мусіли розвіятись, як дим у повітрі, і виразно стало одне завдання—боротьба безоглядна, боротьба не зважаючи ні на що, боротьба, аж поки впадуть узурповані „привилеї“.

Завдання це полекшалося тоді через війну на далекому Сході, де раз за разом россійська старшина військова програвала справу, занапащаючи силу народної крови, роскрадаючи народніх коштів без міри й ліку. Це обурювало проти уряду навіть тих смирних людей, що байдуже досі дивилися на страшенный гніт тут, дома, але витерпіти прилюдну ганьбу та публіку перед цілим світом не могли. Такі елементи, правду кажучи, не заходили надто далеко в своїх домаганнях і вже на першому з'їзді земців вони склали були праве крило ліберальної опозиції, виставляючи, як maximum прав для народу—скликання „земського собору“ відповідно до старої славянофильської формули: „царю—сила власти, народу—сила мнѣнія“. Але безперечно, що тільки війна роскрила їм очі й перевела в лави хоч би й не далекої опозиції, хоча б і на короткий час. А справи на арені війни тим часом усе гіршали; ціла низка невдач на морі й на суходолі закінчилася в грудні найтяжчим ударом: упав скандально з недобитками россійського флоту Порт-Артур, непереможною твердинею уславлений. Опереточний генерал Стессель, нездатний хвалько, що тільки безсоромною рекламою запобіг був великої собі слави у „патріотовъ своего отечества“, наочно показав, що і на війні бюрократія грала деструктивну ролю і позначала тавром роспаду усе, до чого тільки доторкалася. Ореол із знаком запитання, що вітав досі коло всіх тих Куропаткиних, Штакельбергів, Орлових, Стесселів і ще як там вони звалися, з цього часу розвіявся вже безнадійно.

Гнила „весна“ була першим фазисом россійського визвольного руху, що прелюдією мав смерть Плеве, а закінчився з маніфестом 12 грудня. Характерною рисою цього фазису були численні банкети з одностайними резолюціями, що всі били в одне місце—неможливість дотеперішнього життя. „Весна! выставляется *первая*

Digitized by Google
Original from HARVARD UNIVERSITY
Generated on 2015-08-26 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/hvd.32044079292173
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

рама!“—згадані резолюції й були тією „первою рамою“, але як за нею треба й другі повиставляти, так і тут за словами тих резолюцій мусіли йти діла. І незабаром повстали і вони.

Саме тоді, як громадянство вичерпало в резолюціях весняні свої домагання, а наперекір їм урядові комисії почали свою звичайну роботу, переводючи папір—ударив перший грім над російським самодержавієм. Вибухло 9 січня р. 1905, що пронеслося могутньою хвилею по цілій Россії й голосною луною видбилося далеко по-за її межами—скрізь, де тільки є гнобителі і гноблені, де пролетарій бореться проти експлоатації та політичної неправди. То був історичний, надзвичайної ваги день, день перелому, коли слова почали перетворятися в діла, коли густими лавами на поле боротьби виступила нова сила—пролетаріят. Уряд сам ту силу викликав, сам організував її й повів—проти себе. Ще вранці десятки тисяч голодних робітників з попами на чолі, з корогвами та царськими портретами в руках ішли *прохати милости*, а вже ввечері вони побачили, що нема їм иншої ради, як *вимагати права*. Ріжниця колоссальна, безодня ціла лежала межи початком і кінцем того історичного дня: по трупах полеглих товаришів, по крові власних жінок та дітей перейшов петербуржський пролетаріят од лойяльности до революції, від надій на ласку до зненависти проти того ладу, який так енерг'чно схарактеризував тоді в своїх прокламац'ях Гапон. Міст через безодню положив сам уряд. Коли б там, серед тих вельможних учнів історії, знайшлася була хоч одна людина на її науку тямуща, події хоч на де-який час пішли б може були иншим шляхом, бо досить було кілька самих звичайних слів промовити, кілька самих неясних обіцянок подати — і несвідомі ще тоді маси напевне були б на якийсь час набралися самої щирої віри та найгарячішого ентузіязму. Але глухі та сліпі учні не затямили ніякої науки: замість м'яких слів—на майдані проти Зимового палацу посипались тверді кулі і такий добрий почастунок освідомив і отверезив робітників з їх марних сподіванок. Не помогла нічого вже й та депутація, яку кілька день потому імпровізував до Петергофу Трепов з захоплених ґвалтом робітників, щоб затерти враження з подій 9 січня. Такі враження до віку не затираються...

З того історичного дня слово перетворилося в діло, боротьба за визволення набірає вже активного характеру; на чолі всього

Generated on 2015-08-26 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/hvd.32044079292173
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from HARVARD UNIVERSITY

руху стали і взяли його в свої міцні руки—маси народні. Коли до подій 9 січня можна було говорити тільки про визвольний рух, то відтоді починається вже справжня революція. Капитуляція самодержавного режіму вже неминучею зробилась і все питання було тільки—коли?... Події, що й до того часу йшли прискореним темпом, відтоді понеслися вже просто таки шаленим скоком, пориваючи за собою не тільки тих людей, що на крівавому бенкеті россійського сучасного життя беруть свідомо участь, як протестанти, а навіть і ті сфери, перед якими те миготіння подій стоїть, як свого роду memento mori—грізно нагадуючи, що ось-ось кінець незабаром. Ті сфери з „скорбних главою“ учнів починають ніби прислухатися до страшної для їх науки, в їх темні душі закрадається ніби тінь якоїсь непевности, якогось зневірря в своїй щасливій зорі і воно мучить їх „сожженную совѣсть“,—але то тільки про око людське. Вони, що звикли досі бути гальмом для народнього розвитку і в тому власне покладали всю свою, коли хочете, історичну миссію, не могли вже одмінитися, а провадять і далі таку ж саму службу, тільки метод її набірає иншого вигляду. Хапаючись за останній рятунок, вони пудовими гирями вчепилися за ноги прогрессивно-визвольного руху, сподіваючись, що коли б непереможна течія й понесла їх за собою, то все-таки вагою своєю їм пощастить хоч на деякий час затримати, коли вже припинити не сила, ходу подій і бодай трохи зменшити ті величезні простори, що ділять перегнилий режім од сподіваного його наступника. Що таке міркування справді мало в собі дещицю правди, показалося трохи згодом.

Як би там ни було, а ще перед подіями 9 січня уряд виявив був ніби нахил до реформ, яких потребу сконстатовано маніфестом 12 грудня, що про його я вже згадував. Події 9 січня, що доброму чоловікові а кепському музиці коштували міністерської посади і з поліціймейстера на міністра посадили д. Булигіна, який навіть добрим чолов'ягою себе не зарекомендував,—ті події показали, що справу реформ задавнено і передавнено, і хоч-нехоч, а мусиш дбати й про „реформу“. Правда, комисії та „совѣщанія“ ще по інерції працювали своїм звичайним робом, комитет міністрів ще публікував час од часу довжезні, фарисейським духом переняті витяги з своїх постанов, але вже й бюрократам видно стало, що затягати діло самими комисіями навіть небезпечно.

Digitized by Google
Original from HARVARD UNIVERSITY
Generated on 2015-08-26 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/hvd.32044079292173
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Доля де-яких комисій—тієї, напр., що мала розвязати робітниче питання, вияснилась одразу: робітники, що терпкий доказ урядової прихильности мали вже перед очима в подіях 9 січня, просто знехтували її й зреклися робити з нею спільне діло, покладаючи свої надії тільки на те, що здобудеться їм активною боротьбою. Слідом за 9 січня ціла Россія стала ареною грандіозних страйків; розрухи грізною хвилею прокотилися буквально „отъ финскихъ хладныхъ скалъ до пламенной Колхиды“, де й вилилися вже в форму огидних погромів, переведених за підпомогою адміністрації та війська над поступовішими елементами (так звані „бакинскіе дни“ в лютому); терористичні акти, що на якийсь час були затихли, знову починаються. Коли на далекому Сході Куропаткин все показував п'яти японцям, тут, в середині Россії, земля почала займатися; надто голосний крик обурення серед громадянства викликало опублікування документів про вчинки тих людей, що призвели до нещасливої війни. І от вперше тоді „съ высоты престола“ почулося невиразне ще слово про участь народу в державних справах. Актами 16—18 лютого р. 1905 закінчився другий фазис россійської революції, що найбільшого розмаху набрав 9-го січня й виявивсь найдужче в формі активного робітничого руху.

Не вважаючи на те, що маніфест 18 лютого застерегав або краще—підкреслював і на далі істновання самодержавія в трохи поновлених формах і малював зовсім не принадну перспективу витворювання тих форм реакціонером Булигіним, все ж таки він мусів чимале враження зробити. Десять літ тільки минуло, як з того ж самого місця смиренні земські депутації опарено терпкою наукою за „безсмысленныя мечтанія“; ще й три місяці не сповна пройшло, як попередній маніфест звелів був усі надії покладати тільки на бюрократичні органи—і ось вони, ті „мрії безглузді“, владно вриваються на арену історії й примушують признати їх за єдиний порятунок держави. Як не як, а слово про народоправство, хоч і не сміливо, хоч і з апелляціями до старого ладу, а таки вимовлено і це була вже, мовляв Скалозуб—„дистанція огромнаго размѣра“—бодай в принципі, бо на ділі все ще лишалось по старому. Та й це вже здобуток не аби-який був, бо навіть на словах Скалозубам тяжко пристати на якісь уступки і вони звичайно до останньої можливости змагаються, аби лиш старі позиції

Digitized by Google
Original from HARVARD UNIVERSITY
Generated on 2015-08-26 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/hvd.32044079292173
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ції оборонити. Роблючи таку уступку революції, уряд очевидно мав тоді на думці, що громадянство заспокоїться і тихо та спокійно дожидатиме, поки д. Булигін змайструє йому, яку сам знає, конституцію—„на истинно-русскихъ началахъ". Але тепер було вже пізно: елейними словесами та невиразними обіцянками не втишити розбурханого моря і ввесь ефект маніфесту 18 лютого пропав у хвилях подій, що пішли слідом за 9 січня. Тепер уже все навиворіт діялось: уряд благав у народу віри до себе, а народ відповідав тим, що позбавляв його своєї віри. Як відповідь на маніфест, по всіх усюдах пройшла одностайна заява, що конституцію мають не бюрократичні органи виробляти, яким народ і на макове зерно віри не діймає, а справжні заступники народні, обрані на підставі вселюдного, рівного, безпосереднього й таємного виборчого права. „Чотирохвостна" формула зробилася тим лозунгом, кругом якого згуртовалися всі щиро-демократичні елементи, відкинувши та по дорозі розгубивши тих, що готові були задовольнитися меншими здобутками. Починається кипуча організаційна робота; Россія вкрилася сіткою спілок („союзовъ"), що, стоючи на профессіональному ґрунті, приймали разом з тим щиро-демократичну політичну платформу, і тим відограли велику ролю в історії визвольного руху. З усіх спілок я мушу тут тільки одну згадати, бо бачу в їй з'явище надзвичайної, досі ще неоцінованої ваги—це Селянську Спілку („Всероссійскій крестьянскій союзъ"). В літку 1905 року в Москві тихо й без розголосу відбувся перший селянський з'їзд, що й заснував Селянську Спілку. Хоча в той момент про це майже й не згадувано, але факт селянського з'їзду і заснування Селянської Спілки своєю вагою може сміливо дорівняти історичному дню 9 січня. Це виступала на боротьбу, шикуючись в полки, остання надія реакції—селянство, сильна своєю темнотою і несвідомістю підпора старого режіму. Певна річ, що коли й ця підпора впала—урядові ні на кого вже опертися; останній спільник його тепер покидає і надалі в запасі лишилась тільки збройна військова сила та глибоко деморалізовані банди усяких там „чорних сотень". Правда, деякі факти свідчили, що навіть серед війська не все „обстоитъ благополучно": історія з „Потемкинымъ" показала, що новий дух доступився в саму середину левового лігва і навіть там здобув собі прихильників.

Digitized by Google
Original from HARVARD UNIVERSITY
Generated on 2015-08-26 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/hvd.32044079292173
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Поки тут ішла організаційна робота, на арені війни справу програно безповоротно. Цусіма довершила все і славний переможець англійських рибалок тисячами чужих смертей і своєю власною ганьбою заплатив останню гекатомбу богові війни за гріхи всероссійської бюрократії. Вже й найбільшим оптимістам тепер розвиднилось, що без флоту, без поважної сили на морі навіть у піжмурки гратись не можна, як це робили на суходолі россійські генерали досі, водючи та удаючи, що ніби вони на те тільки й тікають од японців, аби заманути їх як найдалі від Японії, щоб потім певніше знищити. З непереможною силою події гнали до одного—ганебну „сліпу“ війну щоб закінчити ганебною згодою.

До того ж самого ще більше примушували події в Россії. Уряд, провадючи війну на два фронти—з чужоземцями та з власним народом, очевидно мусів програти обидві справі, та як остання для його далеко небезпечніша була, то він рішив замирити з Японією, аби розвязати собі руки тут, удома. Але й готуючися вже до капітуляції, він усе ще про людське око вигукував: „ні п'яді землі, ні копійки грошей“ і поступаючись і тим і другим, немов фіґовими листками позакривав це иншими назвами. Хоча офіціяльно замирено в Портсмуті кілька тижнів пізніше, але фактично війну скінчено вже в цей період, що для нас закінчився разом з виданням „Положенія о Государственной Думѣ“ 6 серпня р. 1905.

Тепер уже нічого й зупинятись довго коло тієї кислиці, що випадково зросла на неплодній бюрократичній смоковниці: на віковічне забуття осудили вже її самі події, що незабаром вихрем пронеслися. Але тоді навіть, коли бюрократія думала світ здивувати своєю мудрістю, той акт з усіх боків зустріло одноголосне обурення. „Законосовѣщательная“ Дума, без тіні сили, без познаки власти, залежна цілком од органів бюрократії, непевна завтрішнього дня свого—була тільки новою декорацією для самодержавія, такою самою комисією, яких десятками наплодилось було ще в попередній період і які позникали одразу, не лишивши й сліду по собі. Мальоване народоправство, кепська форма без жадного змісту, очевидно не могло нікого задовольнити, тим більше, що про елементарні основи вольностей громадянських так само не було й згадки в бюрократичній „конституції“. Навіть ще більше: тим самим „Положеніемъ“ 6 серпня одібрано силу од указу з 16 лютого, що давав ніби то право россійським „поддан-

Digitized by Google
Original from HARVARD UNIVERSITY
Generated on 2015-08-26 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/hvd.32044079292173
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

нымъ“ збіратися й раду радити про „усовершенствованіе государственнаго строя“. Уряд очевидно гадав, що карикатурна Дума останньою має бути уступкою крамольникам, „предѣлом, егоже не прейдеши“, а самий устрій державний одразу чистим зробився і незаплямованим, як весталка, як дитя нарожденне, і поправляти в йому вже нічого не треба буде.

Та весталки — звичайно неплодні, а нарожденці—безпорадні і без чужої допомоги та клопоту невсипущого до життя не здатні. Так само неплодним і безпорадним був і той „новий“ устрій, який запровадити мало „Положеніе“. Усі, кого старий лад не задовольняв, не почули себе краще й за Булигінової „конституції“ і що до цього, то суперечок не було. Але тактично „Положеніе“ все-таки розбило опозицію на дві групі, з яких одна цілком участь в Булигіновій Думі відкидала, пропонуючи бойкот її, друга ж приставала на те, щоб іти в Думу—коли не для органічної праці (до останньої Дума видимо була негодяща), то для бойкоту в середині її та боротьби за кращі форми державного життя. А уряд тим часом розвязав собі вже руки з війною, приставши на згоду в Портсмуті, й узявся давнім звичаєм до тяжчих і більших репресій. І от поки він усе нові й нові надумував репресії, а серед громадянства йшли змагання—йти чи не йти до Думи, а коли йти, то для чого—події пішли іще швидче й незабаром з одного маху розвязали або краще — розрубали питання. Настало 17 жовтня.

Як вже сказано, „Положеніе“ 6 серпня викликало загальне обурення. Воно показало, що не час складати зброю, бо не з ласки засліпленої бюрократії, а тільки з боротьби може повстати той справді новий лад, що задовольнить найелементарніші потреби всіх людей і народів у державі. Треба було знайти вихід наболілим почуванням, треба було відчинити клапон, через який би вони прилюдно виявлялись, треба було нарешті відшукати й нову силу, що на свої груди узяла б ту боротьбу. І клапон знайдено, а там і нова сила прийшла. Скористувавшись з так званої автономії вищих шкіл, оповіщеної указом 27 серпня, в університети ринули хвилі народу. Кафедри університетські трибунами поробились, звідки нові промовці промовляли слова безощадної критики усього ладу нашого й закликали до боротьби за справжні права зневоленого люду. А і люд той—пролетаріят міський і сільський—

Digitized by Google
Original from HARVARD UNIVERSITY
Generated on 2015-08-26 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/hvd.32044079292173
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

вже не стояв байдужним глядачем, бо його становище все гіршало і просвітку за сучасного ладу не бачив він нігде. Се й була та нова сила, що переняла тепер цілком боротьбу на себе. Цілих півтора місяці по всій державі клекотіло і аґітації не спинили вже і „временныя правила“ про зібрання з 12-го жовтня. Навпаки, слідом за цим повстав грандіозний залізничий страйк; нервову систему величезного організму паралізовано, життя всюди припинено і—самодержавіє капітулювало. 17 жовтня закінчився цей фазис россійської революції, що визначався нечуваним досі напруженням усіх сил для одної справи—політичного визволення народу.

Чудно було опісля, а надто за ґратами сидючи, під замками, з „синемундирною“ сторожею кругом, і згадувати про той величний день новонарожденної волі. Хоча того дня, принаймні спочатку, і не лилася кров, хоча скрізь мирно і спокійно, грандіозними маніфестаціями народ святкував свою перемогу, але то був день такої революції, якої ще не бачив світ. Так тоді здавалось. Найбільше царство на землі скинуло кайдани деспотизму і 150 милійонів людей з невільників зробились громадянами,— чи ж можна величнішу картину уявити? Коли розійшлися по місту плакати з маніфестом, що заголок мав—„конституція“, хотілось плакати щасливими сльозами, бо вірилось тоді, що прийшов край тим мукам, яких завдає занедбання найперших прав людини; що дальша боротьба піде вже не тим тернистим шляхом, на якому калічилися на смерть і пропадали кращі сини великої країни, а широкою дорогою, прилюдно, де з перешкодами хоча боротись можна буде. Тепер усе те просто сном здається, чудовим сном, що зайняв лиш одну-однісеньку коротку хвилину...

І справді—18 жовтня зранку ціла Россія зробилась була величезною ареною торжества і щастя, а ввечері бризнули вже перші краплі людської крови, якою в дальших днях залито всю країну, якою зганьблено й збезчещено молоду волю, якою рясно аж до останніх днів поливано рідну землю. За приводом і підпомогою бюрократії, що вмірати не хотіла, роспочалися дикі оргії „чорної сотні“, організованої потай у самий той великий день, коли народ-переможець, щастям та надіями приспаний, не сподівався лютого підступу, Юдиної зради й неподільно віддався був чистій радості. Вже вечірні телеграми 18 жовтня по всіх усюдах рознесли

Digitized by Google
Original from HARVARD UNIVERSITY
Generated on 2015-08-26 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/hvd.32044079292173
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

звістку про страшну, нечувану подію в Томському, де спалено театр з кількома сотнями маніфестантів, що звірились на „дѣйствительную неприкосновенность личности“,—спалено на очах цілого міста, під охороною війська та органів власти. А разом і скрізь почалось таке, що инакше не можна назвати, як якимсь масовим божевіллям. Де живуть євреї—на їх упала люта помста зваленого Молоха, де їх не було—там одбували „демократи“, інтелігенція, робітники, страйкарі. Розсатанілі „чорні сотні“, чуючи повну безкарність, під ескортою „христолюбиваго воинства“, з благословенням властей, не мали впину своїм диким учинкам. Перші дні новонарожденної волі—то разом і найганебніші дні в світовій історії, дні „безумія и ужаса“, масових злочинств Каїнських, коли брат повстав на брата і з божевільним реготом топив руки свої в безневинній братній крові. А над усим тим страхіттям простягали свої кріваві руки нездарні учні, що таким способом збірались одурити велику навчительку...

Акт 17 жовтня ставав уже на цілком инший ґрунт, ніж усі попередні. Змістом своїм це була щиро-конституційна заява, що оповіщала загальні основи громадянських вольностей, законодатне право державної Думи й реформу виборчого закону. Та поки що—то були тільки гарні слова, змісту тоді вони ще реального не придбали і який саме зміст мав бути у їх вкладений—залежало те від майбутнього поводження уряду. А поводження те визначилось зараз же по тому акті. Не забуваймо, що на чолі державного життя стояли ті ж самі пігмеї, що досі нехтували науку великої навчительки, що нічого не навчились попереду і вже органічно нездатні були до якоїсь науки,—і вони, вірні слуги старого режіму, ті, що здобували за його на власну користь усі вигоди, вони мали переводити в життя радикальну реформу, яка позбавляла їх усіх вигод,—вони власними руками мали зруйновати джерело свого добробуту. Цього занадто було б багато навіть не на таку користливу, вузько-еґоїстичну й нетямущу касту, якою була і є россійська бюрократія. Одне, що вона могла зробити—це вчепитися зубами за свої привилеї й, рятуючи саму себе, не попускати на новий лад. Так вона й зробила. Той самий недавній „переможець“ японців у Портсмуті, графським титулом утитулований д. Вітте, що став на чолі державного життя, хоча й залицявся до заступників визвольного руху, але в першій ж хвилі

Digitized by Google
Original from HARVARD UNIVERSITY
Generated on 2015-08-26 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/hvd.32044079292173
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Пилатовим чином умив руки, дивлячись на дику оргію бюрократично-чорносотенних елементів. У його, бачте, одразу ж забракло сили, коли треба було переводити в життя ті самі принціпи, які так красномовно виложив він у своєму „докладі“ цареві. І взагалі, оприч амністії та одставки—і то уданої—Побєдоносцева і Трепова, автора знаменитого наказу: „патроновъ не жалѣть“, цей великий майстер на малі діла нічого не зробив, щоб збудити до себе віру у народу. Властиво кажучи, амністія була єдиним актом, що відповідав маніфестові, та й то не зовсім,—кажу так, бо тодішня, амністія обминула, і цілком безпотрібно, найвизначніших борців з старим ладом, і вже цим одним виявила таємну нещирість та дрібну злосливість. Усі ж инші здобутки, з яких найбільший був—вільність друку, переведено революційним способом, шляхом захвату, наперекір першому ніби-то „конституційному“ міністерству Вітте-Дурново, з яким громадянство мусіло одразу ж завзяту роспочати боротьбу. Бо й десять день не минуло по маніфесті, як цілу Россію немов грім вразила звістка про заведення військового стану в Польщі, який не вимагався абсолютно нічим і був просто провакаційним актом гр. Вітте, що все ще кокетував з ліберальною опозицією і спихав вину за неконституційні вчинки на кого иншого. Роспочинається новий фазис боротьби, що й до цього часу тягнеться; спочатку події пішли були ще швидче, що аж дух забивало, а далі почалося знамените втихомирювання революції.

Найбільшим реальним здобутком після 17 жовтня—я вже згадував—були вольності друку та організацій, захоплені революційним способом. Преса заговорила з нечуваною досі сміливістю, речі почали звати вже на власне ім'я, не ховаючись за алегоричні натяки та езопову мову, що таким пишним квітом розквітли були попереду. Одразу повстала сатирична література, просто неможлива за самодержавного режіму. У столицях та по инших де-яких містах позасновувались спілки друкарів, що фактично знищили цензуру, бо приймали до друку те тільки, що цензурним штемпелем не було заплямоване, і дякуючи цьому, вперше понадруковувано вільно такі твори, що запроважували перше читачів у тюрми та на заслання. Разом виявились і такі організації, про які навіть згадувати було не вільно за попередніх часів: соціялістичні партії виступають цілком одверто, гуртуються, організуються, друком оповіщають

Digitized by Google
Original from HARVARD UNIVERSITY
Generated on 2015-08-26 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/hvd.32044079292173
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

свої програми, засновують партійні органи, провадять партійну роботу. Почалася надзвичайно жвава організаційна робота. Опріче лівих партій повстають і більш помірковані, як конституційно-демократична, а слідом і цілий ряд організацій, що йшли вже не з якимись ідейними прапорами, а просто з національним флагом, покриваючи тільки маніфестом 17 жовтня, а то й нічим не покриваючи, свої реакційні змагання. Події набірають усе більшої активности: нові залізничі страйки, страйк почтовиків, збройне повстання в Севастополі за приводом Шмідта, повстання в Москві, яке стало за кульмінаційну точку усього періоду... Уряд, що провокаційними вчинками усе те викликав і підкладав дров на вогонь революції, спершу тратить голову, а потім, очумавшись, хапається до тієї зброї, якою тільки й звик орудувати. Посилаючись на потребу енергічної боротьби з революцією, наперекір пишним заявам та високим фразам, уряд почав душити всякий пробяв незалежности. Повстає нечувана реакція, якої не зазнала Россія навіть у старі часи, цілковита анархія запанувала, на яку й сам Калігула позаздрив би; повернулись на-ново часи, коли „свободно рыскалъ звѣрь, а человѣкъ бродилъ пугливо“,—тільки ще вільніше стало тепер звірям і ще небезпечніше людям...

Мені пригадався дуже популярний в Європі анекдот про одного еспанця, який вибрався подорожувати у Россію й якого тут опали російські собаки. Нагнувся він, хотів камінь узяти, щоб оборонитись од собак, так куди тобі!—каміння так попримерзало, що й не одірвеш. Нещасний встиг, кажуть, тільки крикнути: „та й сторона ж проклята! Тут собак на волі пускають бігати, а каміння прив'язують“,—як і по йому вже було.

„Проклята сторона“ — не один певне так характеризував Россію за часів славетного „усмиренія“ на початку цього року. Крівавими літерами записано їх в історію. Коли оглядаєшся на ті часи, то здається, що кругом тільки й бачиш, що роззявлені пащеки, висунуті червоні язики, гострі зуби; хвіст бубликом — гасають добрі пси по всьому необмежному просторі Россії „на страхъ врагамъ“, на горе та згубу необережним подорожнім, що мали нещастя в ту „прокляту сторону“ заблукатись. В світлі тих подій навіть величній акт 17 жовтня набрав нового кольору,—почав здаватись якоюсь грандіозною провокацією, щоб виманити з безпечного місця прихильників волі та підступом їх познищувати. Не то вольності, а

Digitized by Google
Original from HARVARD UNIVERSITY
Generated on 2015-08-26 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/hvd.32044079292173
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

й просто звичайна безпечність зробилася порожнім словом; вольність друку знищено вже єзуїтськими „временными правилами“ з 24 листопаду; $^3/_4$ Россії поставлено на військову стопу; повстання втихомирювано з такою лютістю, яка навіть для ворожої сторони була б неоправданою: „карательныя экспедиціи“ (під Москвою, в Остзейськім краї, на Кавказі, в Сибірі та по инших місцях) поводились гірш од усяких гайдамацьких загонів, бо нищили усіх, хто випадком упадав їм у руки. А разом пішли арешти, арешти такими масами, яких доти ще не було ніколи. Досить сказати, що по тюрмах в лютому сиділо близько 80000 політичних в'язнів; брали аби за що, без жадного приводу, держали місяцями без допиту й обвиновачення, а потім на далеку північ засилали. Коли ще недавно уряд і міг, пародуючи відомий вірш, сказати: „вчера я растворилъ темницы“, то сьогодні їх знов напаковано ущерть, так що вже й брати було нікуди. Словом—

Нема сім'ї, немає хати,
Немає брата, ні сестри,
Щоб не заплакані ходили,
Не катувалися в тюрмі,
Або в далекій стороні...—

ця характеристика лютих Неронових часів як не можна краще припадає й до нашої „проклятої“ сторони, коли згадуєш те, що було,—бодай не верталось...

Я не історію тих часів пишу, та цього й не можна тепер з багатьох причин зробити, а найперше тому, бо занадто ще близькі вони од нас, ще дух їх вітає кругом і не дає спокійно, очима історика глянути на події, які не одійшли ще в безвість минулого. Мені просто здалося, що момент одпочинку, коли життя громадське трохи припинилося, коли хода подій задлялася, але ось-ось знову роспочнеться шалений біг—що цей момент вельми придатний на те, щоб оглянутися на пройдені вже етапи й поміркувати що до дальших. І мимоволі скажеш, оглядаючись назад на недавнє і разом страшенно далеке минуле словами россійського поета: „какъ мало прожито, какъ много пережито“. За цих два роки Россія пережила стільки, скільки не переживала за цілі десятиліття попереднього „мертвого сезону“, перейшла величезні простори історичного життя свого. Щось наче в казці твориться у нас, коли день стає за роки звичайного життя, а події мигтять перед

Digitized by Google
Original from HARVARD UNIVERSITY
Generated on 2015-08-26 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/hvd.32044079292173
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

очима, верстовими чобітьми ступаючи; коли сьогодні не скажеш напевне, що завтра буде; коли не знаєш, не відаєш, які ще форми може громадський рух прибрати. З періоду „весняних“ сподіванок почавши, перебули ми ганебну війну з не менш ганебним, хоч і замаскованим замиренням, перебули ступневий розвиток революційного руху од перших несміливих прòявів аж до активних подій, перебули довгу низку урядових законодатних експериментів і цілковите банкротство їх, перебули події величезної, світової ваги, як грандіозний страйк, потім короткі хвилі „восторга и упоенія“ від перемоги і чорні дні „безумія и ужаса“, перебули люту реакцію і посеред неї перші вибори народніх заступників... Зараз ми стоїмо перед надзвичайно цікавим моментом, коли з одного боку старий режім усіх засобів берється, аби тільки свої позиції оборонити, а навітні сили, виставляючи все нові й нові лави борців, усе нових і нових способів вигадуючи, готуються до нової боротьби, що може бути вже останньою. Глибоко-драматичний момент, які не часто зустріти можна на тій арені боротьби, що зветься історією. Як гарно оповідатимуть колись про його далекі нащадки наші, і як важко сучасникові й діячеві цього моменту! Потоки сліз, кріваві плями, вогонь, руїна, занапащені життя—вся та величезна сума лиха для нащадків задрапована буде гарними декораціями героїзму й саможертви, затушкована величньою загальною картиною великої боротьби. Не те сучасникам. Їм доводиться мати діло з самими справжніми, самими реальними слізьми, кровію, прокльонами та скреготанням зубовним; крики переможців та стогін подоланих в боротьбі доходять раз-у-раз до його ушей, б'ють по нервах немилосердно й вимагають реагування на всі враження. Як цікаво через те, але й важко як переживати це сучасникові. Сміливо можна сказати, що такі моменти на віку народів двічі не бувають, як не бува двічі молодости—тієї героїчної доби в житті кожної окремої людини...

Стоючи перед надзвичайно складною картиною сучасного руху й боротьби за кращі форми громадсько-державного устрою, картини поки що без перспективи й відповідного освітлення—так спокусливо одгорнути бодай краєчок завіси, що криє з-перед очей нашу майбутність, щоб хоч „яко зерцаломъ въ гаданіи“ побачити, на що маємо сподіватись. І мені здається, що факти, яких ми злегенька торкнулись на попередніх сторінках, а не раз і в дру-

Digitized by Google
Original from HARVARD UNIVERSITY
Generated on 2015-08-26 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/hvd.32044079292173
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

гих місцях, дають де-яку змогу зробити це, принаймні схопити хоч типові риси подій, а з їх уже вивести пануючу тенденцію моменту.

Дві колективні істоті стоять зараз одна проти одної, готові на дальшу боротьбу за перевагу в найблизшому часі; дві силі чатують бачно одна за одною. Перша—молода, свіжа, готова до жертв демократія, друга—стара, спорохнявіла, глибоко-егоїстична бюрократія. Кругом першої згуртовались усі живі соки країни, ті класи, що „мають завтрашній день"; друга—то немов купа гнилого лахміття, що разлазиться через свою внутрішню гнилизну і спирається тільки на сторонні підпори, бо своїх власних давно вже позбулася. Їй ні на кого опертись, нема такого класу в державі, який би, обороняючи бюрократів, рятував тим самим і власне своє діло. Купка бюрократії сидить в буквальному розумінні слова на штиках і їй нічого иншого не лишилося вже, як тільки ними й орудувати. Нема тут ні живих сил, ні талантів, нічого—все пішло в противний табір, лишивши тут самих нездар, тупиць, або морально зопсованих людей, які на чужому безголов'ї ладні власний добробут становити. В боротьбі ці суб'єкти хапаються усяких способів, не гребуючи нічим, для їх нема нічого недозволеного, кожний засіб добрий. Брехні, інсінуації, насильство, погроми—звичайні їх засоби; трупи, кров, шибениці, дим пожежі—неминучі сопутники на шляху їх боротьби. Кілька разів ця стара сила мала дуже добру нагоду, щоб хоч умерти й покинути поле життя, не плямуючи рук своїх новими злочинствами, але кожного разу вона ті нагоди відкидала і громадила Осу на Пеліон нових і нових злочинів, а коли з конечного примусу йшла на уступки, то лиш тоді, як вони нікого вже не могли задовольнити. Справді, переглядаючи історію російської революції, ми бачимо, що бюрократія, яку потоком життя все-таки зносить на безбережні простори бурхливого моря, систематично опізнюється з своїми заходами, щоб те море втихомирити. Коли вже нема иншої ради, вона ніби й поступається дечим із своїх привилеїв, але те, що колись могло б хоч на час, хоч де-кого задовольнити, в самий цей момент нікого не задовольняє, не кажучи вже про те, що з-по-за янгольского голоска її та чортова думка виразно просвічує. Поки бюрократія вагається, поки вона треться-мнеться, тупцяє на одному місці, хилиться назад,—дивись—хвиля народнього

Digitized by Google
Original from HARVARD UNIVERSITY
Generated on 2015-08-26 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/hvd.32044079292173
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

життя одійшла вже далеко вперед і несеться ще далі, а домагання все зростають та інтенсивніші робляться. І бюрократія не може инакше робити: не забуваймо, що ці тупі учні великої навчительки вже досить виявили себе глухими та сліпими на її науку, щоб можна було від їх иншого чогось сподіватись. Вони ніяк не можуть у голову собі взяти тієї надто простої й ясної науки, що політична воля для сучасної держави, як що вона не хоче загинути або—що все одно—вернутися до часів варварства, так само потрібна, як повітря для кожного живого створіння, як вода для риби. Історія прописала була цю науку нашій бюрократії японськими шаблями досить вимовно, але й тепер вона зуміла перекласти усю вагу тієї науки на терплячу мужицьку спину, одбула її мужицькими головами, а сама з ясним чолом, не похмареним навіть всесвітньою ганьбою та публікою, лишилася на старих позиціях в ролі проводаря 150 милійонів людности, яку і довела вже на край безодні. Нарешті була їй—в-останнє може—добра нагода зійти з сцени й ухилитися від іспиту,—це тоді, як у Таврійському палацу зібралися вперше заступники народні й однодушно промовили до бюрократів: зійдіть з очей, передайте справи народні до инших, чистіших рук і облиште на далі свої злочинства. Але й цю останню лекцію вони мимо ушей пустили і ще міцніше засіли на штиках і ще в тісніший зв'язок увійшли з вишкрябками громадянства. На домагання народніх заступників, які можна сформулювати двома словами: „землі і волі", наша бюрократія відповіла новими злочинствами, новими репресіями, новими карами—арештами, засланнями та шибеницями—трупами і кровію. Крівавими літерами записала вона свою відповідь і тепер не може вже бути й мови про те, щоб в добрій злагоді поквитуватися народові з навісними узурпаторами. Поки що вони сидять на штиках, але—ах яке то непевне місце і як небезпечно на йому моститися!...

Другий табір—молодої, свіжої на силах демократії—зібрав у собі все, що є живішого в державі. Непереможні інтереси величезних громад людських підказують їм єдиний лозунг нашого часу: „землі і волі"—лозунг, який не спопеліє, поки житимуть ті громади, а винищити їх—нема на світі тієї сили, що б це зробила. Земля—інтереси трудящих людей і воля—інтереси живого розвитку, життя, культури, поступу мілійонових мас—це потреби, яких не можна нічим заступити, ніякими сурогатами, бо це єдина за-

Digitized by Google
Original from HARVARD UNIVERSITY
Generated on 2015-08-26 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/hvd.32044079292173
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

порука життя і дальшого розвитку. Ці потреби зродили революційний рух, посунули народні маси на ту боротьбу, яка ще не дійшла до краю й чекає ще своєї рішучої хвилі, „слушного часу“. З подій недавнього минулого ми можемо спостерегти, що рух революційний ступає немов хвилями, або сказати б—на зразок террас: могутній порив угору і перепочинок на деякий час, знов угору, і знов спочин,—чергуючи моменти дужого піднесення з моментами деякого ослаблення. Ми перебуваємо зараз як раз в одному з останніх моментів, немов стоїмо на террасі перепочинку, але це тільки перед новим могутнім поривом угору. Народ ніби припинив свою ходу, але це тільки недбалим очам так здаватись може, бо в глибині народнього життя відбувається-клекотить потужний процес кристалізування й формування нової сили. Та нова сила—то свідомість. Наука історії народові не пройшла дурно, він зумів багато дечого навчитись навіть од ворогів своїх,—таке буває часто, що тямущий учень навіть од ворога бере добру собі науку. Бюрократія, аби схотіла, то і в своїй офіціяльній історії могла б знайти тому приклади і ніхто инший, як її власні історики, який-небудь Іловайський напр., могли би розповісти їй цікаву історійку, як царь Петро спеціяльною учтою шанував своїх ворогів-учителів. З другого боку навіть п'яні ілоти в старовину були добрими навчителями для молодих спартанців, бо показували, якими саме їм не треба бути. Тим то не повинно дивуватися, що бюрократія—цей учень-нездара—навчив дечого доброго народ, і насамперед подбав про його освідомлення. Ніяка аґітація не могла того зробити, що зробили ті урядові злочинства, та вакхалія новітніх сатрапів, та фантасмагорія утисків. „Насильство,—казав Маркс,—служить за акушерку новому громадянському ладу; уряд россійський—це просто дипломована акушерка, що попрацювала щиро, щоб новий лад таки запанував“. Нема, здається, людини на цілому просторі держави россійської, яка не відчула б на собі його науки і не стала адептом і неофитом визвольного руху. Розбужені революцією, а освідомлені ще більш політикою уряду — на арену боротьби вийшли тепер такі широкі масси, такі великі круги прагнут тепер нового життя і насамперед—волі, як основи до дальшого поступу, що перемога старого ладу абсолютно вже неможливою зробилась. Киньте у воду камінь—спершу почнуться од його короткі, вузькі круги, але де далі—вони все ширшають, сміливіше

Digitized by Google
Original from HARVARD UNIVERSITY
Generated on 2015-08-26 18:04 GMT / http://hdl.handle.net/2027/hvd.32044079292173
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

росходяться, все більші охоплюють простори, і тільки берег, природна межа, може спинити хвилю. Так, безперечно, мусить бути і з рухом народнім: тільки природні береги людської організації та громадського життя й можуть бути нормальною йому межею. Не говоріть мені, що в міру того, як круги росходяться завширшки, вони тратять на глибині своїй і робляться мілкішими,—щоб цього не сталося, про те уряд наш добре дбає, бо скидає в воду не каміння, а цілі скелі насильств, од яких хвиля визвольного руху все більшає й росте і таки досягне берега ще потужнішою, анїж зродилась. Правда, берег той іще далеко, він ледве-ледве мріє в туманній далечі майбутніх віків ідеалом справедливих економичних і соціяльних відносин, і поки до його пристанемо, побачимо попереду картину росплати з нетямущими учнями, яких покликала саме до іспиту велика навчителька.

Так, нездари і тупиці здають тепер іспит. Нічого вони не навчились, без упину сіяли вітер і мусять жати бурю та відпокутовати своє недбальство, свої узурповані привилеї. Дарма школярськими способами викручується та мизерія від іспиту, пробує ухилитись і втекти від наглого суду—потоп іде і велика навчителька одного по одному змітає ту мизерію вогняною мітлою ревлюції, готуючи місце новим учням, що до науки її прислухаються добре і відповідно до неї й життя своє упорядкують. Ті нові учні, що ждуть ще черги своєї—то широкі маси трудящого люду, які невпинно простують до панування правди й соціяльної справедливости тут ще, на землі...

Сергій Єфремов.

Українці і поляки в Думі.

В Державній Думі засновано українську національну групу. Число членів тієї групи все збільшується: тепер вже група налічує в собі 44 чоловіка.

Такі новини відрадні приносять нам звістки з Петербургу.

Тепер можна вже бути певним, що справа України поставлена буде в Думі, як слід: потреба широкої національної

Generated on 2015-08-26 18:05 GMT / http://hdl.handle.net/2027/hvd.32044079292173
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from HARVARD UNIVERSITY